

PAUL LEMERLE • Bizans Tarihi

PAUL LEMERLE Collège de France'da onursal profesör.

İletişim Yayınları, "Cep Üniversitesi" dizisi, 1994

Histoire de Byzance

© 1998 Presses Universitaires de France

İletişim Yayınları 989 • Başvuru Dizisi 35

ISBN-13: 978-975-05-0231-6

© 2004 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-7. BASKI 2004-2016, İstanbul

8. BASKI 2019, İstanbul

DIZI YAYIN YÖNETMENİ Mustafa Bayka

YAYIN DANIŞMANI Ahmet Insel

DIZI KAPAK TASARIMI Suat Aysu

KAPAK Seda Mit

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Metin Pınar - İlker Uğur

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

PAUL LEMERLE

Bizans Tarihi

Histoire de Byzance

ÇEVİREN *Galip Üstün*

İçindekiler

Giriş.....	9
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

Constantinus. Hıristiyan Monarşisi ve Doğu Monarşisi	13
<i>3. yüzyıldaki bunalım</i>	13
<i>Diocletianus ve ilk reformlar</i>	15
<i>I. Constantinus imparatorluğun birliğini yeniden sağlıyor</i>	17
I. Constantinus ve Hıristiyanlık.....	19
<i>Sorunun ortaya konuluşu</i>	19
<i>Güneşe tapma ve Hıristiyanlık</i>	20
<i>Constantinus'un Hıristiyanlığı kabul etmesi</i>	24
<i>Constantinus ve Kilise</i>	25
Istanbul'un kurulması.....	28
Constantinus monarşisi ve 4. yüzyılda imparatorluk.....	31
<i>İmparatorluk ve savunması</i>	32
<i>İmparator ve hükümet</i>	33
<i>Ekonomik bunalım ve sosyal dönüşümler</i>	35

İKİNCİ BÖLÜM

Constantinus'tan Justinianos'a	
Din Sapkınlarıyla ve Barbarlarla Mücadele (337-518)	39
<i>Genel nitelikler</i>	39
<i>Dinsel sorunlar</i>	42

<i>Paganizmin sonu</i>	42
<i>Hıristiyanlık'ın devlet dini olması</i>	44
<i>Nestorius ve Efes Konsili</i>	45
<i>Monofizizm ve Khalkedon Konsili</i>	47
<i>Barbarlar sorunu</i>	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Justinianos Yüzyılı (518-610)	53
<i>Genel nitelikler</i>	53
Dış politika.....	55
<i>Batı'da fetihler</i>	56
<i>Doğu'da tehditler</i>	57
<i>İmparatorluk'un savunulması</i>	59
İçte gerçekleştirilenler.....	61
<i>Yaşama alanında gerçekleştirilenler</i>	61
<i>İdari reform</i>	62
<i>Dini politika</i>	64
<i>Ekonomik yaşam</i>	66
<i>Justinianos uygarlığı</i>	67
<i>Justinianos'un ardılları</i>	69

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Herakleios Hanedanı ve	
Roma İmparatorluğu'nun Sonu (610-717)	71
<i>Genel nitelikler</i>	71
<i>Pers ülkesinin gerilemesi</i>	72
<i>Slavlar'ın Yunanistan'a yerleşmesi</i>	73
<i>Bulgaristan'ın başlangıcı</i>	74
<i>Arap fetihleri</i>	75
<i>"Thema"lar ve İmparatorluk'un askerileşmesi</i>	77
<i>İmparatorluk'un genel dönüşümü</i>	78

BEŞİNCİ BÖLÜM

İsauria'lılar Hanedanı ve Amor Hanedanı (717-867)	81
<i>İmparatorlar</i>	81
<i>Araplar</i>	83
<i>Bulgarlar ve Ruslar</i>	84
<i>İkona düşmanlığı</i>	85

ALTINCI BÖLÜM

"Makedonya" Hanedanı ve

İmparatorluk'un Doruğa Çıkışı (867-1081)	93
<i>İmparatorlar</i>	93
<i>Doğu'da ve Batı'da Araplar</i>	95
<i>Bulgarlar ve Tuna sınırı</i>	97
<i>Sosyal sorun</i>	99
<i>Skhisma</i>	101
<i>Uygarlık</i>	102
<i>Gerileme</i>	104

YEDİNCİ BÖLÜM

Bizans ve Haçlılar. Komnenos'lar ve Angelos'lar.

Latin Devletler ve Yunan Nikaia İmparatorluğu (1081-1261)	107
<i>Komnenos'lar hanedanı</i>	107
<i>Doğu ve Balkanlar</i>	108
<i>Batı: Venedikliler ve Normanlar</i>	110
<i>İlk Haçlı Seferleri</i>	111
<i>Dördüncü Haçlı Seferi</i>	114
<i>Latin devletler</i>	115
<i>Nikaia İmparatorluğu</i>	116

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Palaiologos'lar ve Bizans İmparatorluğu'nun

Yıkılması (1261-1453)	119
<i>Genel özellikler</i>	119
<i>VIII. Mikhael Palaiologos</i>	124
<i>Mikhael'in ilk ardılları</i>	126
<i>Son Palaiologos'lar</i>	129
Sonuç	133

GİRİŞ

Bu kitabın amacı, başkenti Bizans olan imparatorluğu ana çizgileriyle anlatmaktır. Dolayısıyla, başlangıç noktası olarak, I. Konstantinos'un, Bosforos* kıyılarında, törenle, imparatorluğun yeni başkentinin açılışını yaptığı 11 Mayıs 330'u, bitiş noktası olarak da, son Bizans İmparatoru'nun surlarda savaşırken öldürüldüğü ve Türkler'in kente girdiği 29 Mayıs 1453 gününü kabul etmenin doğal olduğunu düşünüyorum.

Başlangıç tarihi olarak 330 yılını almanın beni karşı karşıya bıraktığı eleştirileri bilmiyorum değilim. Kuşkusuz, "Roma" İmparatorluğu o tarihte birden son bularak varlığını bir "Bizans" İmparatorluğu olarak sürdürmüyor, ya da, yerine birden, bir "Bizans" İmparatorluğu geçmiyordu. Söz konusu başlangıç noktası olarak Theodosios'un öldüğü ve imparatorluğun Arcadius (ya da Arkadios – ç.n.) ile Honorius arasında bölüşüldüğü yıl olan 395 yılını almanın daha doğru olacağı da öne sürülmüştür. Hatta, Bizans İmparator-

(*) "Boğaziçi'nin Eskiçağ'daki adı." (*Meydan Larousse*) – ç.n.

luğunun başlangıcı olarak, Justinianos'un saltanat dönemi- ni (527-565), Isauria'lı Leon'un saltanat dönemini (717-740) alanlar da olmuştur. Ama, bunlar hep, boşuna anlaşmazlıklardır. Bu imparatorluğa, -1453'e kadar "Romalılar'ın İmparatoru" olarak kalan- imparatorun, çöküşü kaçınılmaz olan Roma'yı terk ederek, başkenti, Konstantinopolis'e getirdiği, ve kentin böylece, imparatorluğun idari ve siyasi merkezi olduğu andan itibaren, Bizans İmparatorluğu adı verilebilir. Augustus'un* "principatus"unu** bir Doğu ve Hıristiyan monarşisine dönüştüren ağır ve uzun dönüşüm- de, belki daha önemli tarihler vardır, ama daha anlamlısı yoktur.

Bu imparatorluğa hangi adın verilmesi gerektiğini tartış- mak da hiç de daha az boşuna değildir. 17. yüzyılda Bizans bilimini kurmuş derin bilgili kişiler olan Labbé ve özellikle de Ducange, sadece, "Bizans tarihi" diyorlardı. Tarihe pole- mik niteliğindeki çabaları karıştırarak, 18. yüzyıl filozofları her şeyi birbirine karıştırdılar: bunlar, Bizans'ta var olan, en eksiksiz bir mutlak monarşinin ve bir din devletinin ger- çekleşmiş olması olgusunu kınadılar. Bu kınamada, ilk ses, şöyle yazmış olan Voltaire'den geldi: "Tacitus'tan beri, Ro- ma tarihinden de gülünç bir tarih vardır ve o da Bizans tari- hidir. Bu değersiz kitap sadece tumturaklı sözler ve mucize- ler içeriyor. Yunan devletinin yeryüzünün yüzkarası olması gibi, bu devlet de insan aklının yüzkarasıdır. Türkler, hiç olmazsa daha sağduyulu: yendiler, yararlandılar, pek az yazdılar."

Bizans tarihi, bilgisizlikle önyargı arasında yer alan bu yargıdan henüz tümüyle kurtulmuş değildir. Bizans'ın, Ro-

(*) "Roma imparatorlarına verilen ve onlara kutsal bir özellik kazandıran ad." (*Meydan Larousse*) – ç.n.

(**) "Roma İmparatorluğu'nun ilk iki yüzyıldaki siyasi rejim." (*Meydan Larousse*) – ç.n.

ma İmparatorluğu'nun sürekli ve kaçınılmaz olarak, rahiplerin çekişmelerinin ve neredeyse barbar bir sarayın karmaşık törenlerinin ortasında, kesin yıkılışa doğru inen soluk bir artakalışı olduğu kanısı oluştu. Bu, dinlemeden mahkûm etmek demektir. Bizans'ın kusuru, Thukydides ya da Tacitus gibi büyük tarihçilere değil de, Yunancasının anlaşılması çok zaman güç olan vakanüvislere sahip olmaktır: bunları aşağılamak, okumaktan kolaydır. Bu kitapta, Batı ile Doğu'nun sınırları arasındaki, on bir yüzyıl boyunca, bu tarafların her ikisinden de gelen darbelere dayanabilmiş ve her ikisinde de tarihsel ve uygarlaştırıcı görevini yerine getirebilmiş olan bir devletin ilgisizlik ya da aşağılamadan fazlasına lâyık olduğu gösterilmek istenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CONSTANTİNUS. HİRİSTİYAN MONARŞİSİ VE DOĞU MONARŞİSİ

Pagan devletin Hıristiyan devlet olduğu ve Roma'nın sahip olduğu üstünlüğü Konstantinopolis'e kaptırdığı, Constantinus'un saltanatı, pekâlâ, Bizans tarihinin başlangıcıdır. Ama, aynı zamanda, Roma tarihi ile Bizans tarihi arasında belirgin bir kesinti olmadığını da unutmamak gerekir: Bizans tarihi, üç yüzyıla yakın bir süre, Justinianos'un imparatorluğun birliğini yeniden sağlamak konusundaki başarısızlığına kadar, Roma İmparatorluğu'nun devamı gibi görünür. Roma'nın, ve barbar istilaları tehdidiyle karşı karşıya olan Yunanistan'ın mirası, işte bu üç yüzyıl boyunca, yavaş yavaş, Bizans'a aktarılmış, ve derin etkilerle işlenen devlet, Bizans İmparatorluğu'nun temel özellikleri olacak olan özellikleri almıştır.

3. yüzyıldaki bunalım

Bütün büyük olaylarınki gibi, bunun kökenleri de uzaklardadır: herhangi bir çelişki ya da aykırılığa düşmeksizin, Constantinus monarşisininin daha Augustus dönemi principatus'unda filiz olarak bulunduğu öne sürülebilir. Yalnız 3.

yüzyılı ele alalım. Antonius'lar* Hanedanı'nın parlaklığından, o hayran kalınacak "Roma Barışı" yüzyılından sonra, imparatorluk, korkunç ve neredeyse yıkılmasına yol açacak olan bir bunalım geçirdi. Bu, bir iç bunalımdı: imparatorlar, askerlerin kaprislerine ya da açgözlülüklerine bağlı olarak, başa geçirildi ve tahttan indirildiler. Bazıları ancak birkaç gün saltanat sürdü. Ve hemen hemen hepsinin de, yaşamları şiddet yoluyla son buldu. Augustus tarafından kurulmuş olan rejimin büyük zayıflığı hiçbir zaman daha iyi anlaşılmamıştır: İmparatorlukta, tahta geçmek konusunda kural yoktu. Ve iç bunalım: uçsuz bucaksız sınırlara saldırarak, Hadrianus tarafından yaptırılmış olan "limes"leri** tahrip ettiler. Tüm İtalya, tehlikeyle yüz yüze geldi. Aurelianus, adını taşıyan o güçlü suru, Roma'yı baskınlardan korumak için inşa ettirdi. Ekonomik bunalım da vardı: ticaret durmuştu, tarlalar terk edilmiş ya da ürünler tahrip edilmişti. Vergi gelmiyordu. Para, değerini yitirmişti. Ve nihayet, din ve ahlâk bunalımı da vardı: Latin paganizmi, Augustus'un canlandırmaya çalıştığı biçimiyle, kaygılı vicdanları, uzun süredir, artık hoşnut etmiyordu. Doğu'nun dinleri ve boş inanları, en garip inançlar ve ayinlerin yan yana yer aldığı ve birbirine karıştığı tüm imparatorluğa yayılmıştı. Bu, düş kırıklığına uğratici ve yeryüzü yaşamının amacı ve sonucuna götüren dünyadan kopuk bir dünyaya yöneliniyordu. Tektanrıcılık, en parlak zekâları kendine çekiyordu. Hıristiyanlık, kendine bir örgüt ve bir dogma verme işini sessizce sona erdiriyordu.

Ama yine de, 3. yüzyılda, bazı güçlü ya da iyi niyetli im-

(*) "Antonius'lar, Roma'da İ.S. 96'dan 192'ye kadar hüküm süren imparator hanedanı." (*Meydan Larousse*) – ç.n.

(**) ("Yol, sınır" anlamında Lat. k.). Roma İmparatorluğu'nda oldukça kesintisiz, az çok derinliği olan ve imparatorluğun bir eyaletinin dış sınırını çevreleyen tahkimat bölgesi." (*Meydan Larousse*) – ç.n.

paratorlar görüldü: birkaç istisna dışında, bunların tümü, yararlı bir iş yapmadan, askerleri tarafından telef edilmiştir. Tümü, lejyonların* bir sınırdan diğerine koşmak sevgisinin bıraktığı kısa zamanı, imparatorluğu kaplayan barbar akınlarının geçtikleri en geniş gedikleri kapamak için kullanılmak zorunda kaldılar. İmparatorluğun gerilemesini önleme ve bir yüzyıla yakın bir karışıklıklar döneminden gereken derslerin çıkarılması için ise, Diocletianus'un saltanat dönemini (285-305) beklemek gerekecektir.

Diocletianus ve ilk reformlar

Diocletianus, sadece Constantinus'un ilk selefi olarak değil, imparatorluğu, Augustus ya da Hadrianus'un ki kadar derinlemesine bir reformdan geçirmiş olduğu için de, bir an üzerinde durmamızı gerektirir. Constantinus, birçok bakımdan, Diocletianus'un yaptıklarını tamamlamış, onları kabul ettirmiştir. Öyle ki, bu iki imparatorun yapmış oldukları arasında bir bölüştürme çok zaman güçtür.

Diocletianus imparatoru, özenle düzenlenmiş, doğru sayarlarının tören düzenlerinden alınmış ayinlerle saygı gösterilen bir kişi durumuna getirmiştir: imparatorun önünde yerlere kapanılır, erguvan kırmızısı harmanisinin eteği öpülürdü. Mutlakiyetçiliğin ve onun doğal sonucu olan idari merkeziyetçiliğin ilkesini varabileceği en ileri sonuçlara kadar götürmüş olan da Diocletianus'tur: böylece, Senato'nun gerçekte artık hiçbir rolü kalmamış ve senato kararları da geçerliğini yitirmiş oluyordu. Bu arada, senato eyaletleri ve onlarla aynı zamanda, İtalya'nın son ayrıcalıkları da ortadan kalktı; tüm imparatorluk yönetimi imparatorun danışmanları, daireleri ve görevlilerine bırakıldı.

Zaten, Diocletianus, askeri anarşinin imparatorluğu karşı

(*) "(Lat. "legio"dan Fr. "Légion"). Eski Roma'da askeri birlik." (*Meydan Larousse*) – ç.n.

karşıya bıraktığı tehlikeleri anımsayarak, taşra eyaletleri valilerinin elinden birliklerini ve generallerinden de idarede herhangi bir işleve sahip olmak hakkını almıştı.

Ve nihayet, Diocletianus'un karşısında, çözümlenmesi gereken, imparatorluğun kurtuluşunun bağlı bulunduğu iki sorun vardı: ülke topraklarının savunulması ve tahta geçme. Diocletianus, kuşkusuz, bu sorunların birincisini çözümlenmesi amacıyla ve uçsuz bucaksız imparatorluğun sınırlarını bir tek "imparator"un savunmasının olanaksız olduğunu anladığı içindir ki, daha 286'da, kendine, "augustus" olarak Maxmianus'u ortak etti. Ona batının savunmasını verdi; kendisi de, doğunun savunmasını muhafaza etti: bu arada da, o sırada imparatorluğun, kaçınılmaz bir biçimde, bölünmeye doğru gitmekte olduğunu ve Latin doğunun batıya üstünlüğünün kabul edilmiş durumda bulunduğunu unutmamak gerekir.

Ve, anlaşılana, Diocletianus, imparatorluğa, her zaman eksikliği duyulmuş olan tahtın kalıtım yoluyla el değiştirmesi yöntemini kazandırmak amacıyla, iki augustusa, iki sezarı, I. Constantinus (ya da Solgun Constantinus) ile Caius Galerius Valerius Maximianus'u ortak etmek amacıyla, bu ikililerini bir dörtlererkine dönüştürmüştü: bu kimseler, o an için, diğer iki augustusa idarelerinde yardımcı olacaklardı ve gelecek açısından da, onların önceden belirlenmiş ardıllarıydı.

Diocletianus, yarattığı sistemin işleyişini görmek istedi. Caius Galerius Valerius Maximianus'u tahta ortak ederken, bir tek koşul öngörmüştü: Diocletianus'un kendisi tahttan çekildiğinde, Caius Galerius Valerius Maximianus'un da tahttan çekilmesi. Bu, o büyük saltanat döneminin hiç de en az acaip olayı olmayan olay 305 yılında çıkageldi. Diocletianus, kendisine Split'te inşa ettirdiği pek doğu görünüşlü, görkemli saraya çekildi. I. Constantinus ve Caius Galerius Valerius Maximianus, augustus oldular.

I. Constantinus imparatorluğun birliğini yeniden sağlıyor

Batıda, I. Constantinus, Maximianus'un tahttan çekilmesiyle augustus olunca, ona, sezar olarak yardımcı yapıldı. Bu seçme, iki gencin düşlerini gölgeledi: bunlardan biri, Maximianus'un oğlu Maxentius; diğeri ise I. Constantinus'un ilk evliliğini yaptığı, halktan bir kadından (denildiğine göre, bir han hizmetlisi olan, Helena adlı bir kadın) olma Constantinus'tu. Dolayısıyla, 306'da I. Constantinus'un ölümü, bir dizi karışıklık ve taht gaspının başlangıcı oldu: Constantinus Galya ve Bretagne lejyonlarına kendini "augustus" ilan ettirirken, Roma'da Maxentius praetor birliklerine kendini "princeps" ve ardından "augustus" ilan ettirdi; ve yıllarca süren pek büyük karışıklıklardan sonra da, 311'de, Constantinus ile Maxentius karşı karşıya kaldılar.

Doğuda, Diocletianus'un tahttan çekilmesi, Caius Galerius Maximianus'u augustus yapmış ve o da kendine sezar olarak, II. Maximinus Daia adındaki bir subayı yardımcı almıştı. Her şey, Caius Galerius Valerius Maximianus'un Mayıs 311'deki ölümüne kadar iyi gitti. Ama, onun ölümüyle birlikte, Maximinus Daia, karşısında, Caius Galerius Valerius Maximianus'un karışıklıklar döneminde bir batı Augustus'u yaptığı, ama batıda hiçbir zaman kendine sağlam bir yer edinememiş olan ve bu kaybını doğuda gidermek kararındaki, Licinius adında birini rakip olarak gördü.

Ve o günden başlayarak da, olaylar mantıklı bir biçimde cereyan edecektir: batıda, Constantinus, Maxentius'tan kurtulurken doğuda da, Licinius Licinianus, Maximinus Daia konusunda aynı şeyi yapıyordu. Ardından, Constantinus, Licinius Licinianus'tan kurtuldu. Batıyı Constantinus'a veren savaş, 28 Ekim 312 günü, Roma yakınında, Tiber Irma-

ğı üzerinde, Milvius Köprüsü'nün bulunduğu yerdeki savaş oldu: bu savaşta, Maxentius boğularak öldü ve Constantinus Roma'ya parlak bir törenle girdi. Doğuda, Maximinus Daia, 313 yılı başında, Edirne yakınında Licinius Licinianus'a yenildi: Küçük Asya'ya kaçtı ve aynı yıl, orada, hastalık ya da zehirlenme sonucunda öldü.

Licinius Liciniaunus ile Constantinus, kuşkusuz, aralarında anlaşmışlardı. 317'de, bir yandan Constantinus'un iki oğlu Crispus ile Genç Constantinus'u (ya da II. Constantinus – ç.n.), diğer yandan da Licinius'un öbür oğlu Genç Licinius Licinianus'u sezar olarak atamak için anlaştılar: bu, tehlikeli bir karardı, çünkü, Diocletianus'un rejimini yeniden kurmak isteniliyor gibi görüldüğü bir sırada, başa geçecek kişiyi kendileri seçmek yerine bu kişinin veraset yoluyla belirlenmesi amacına yönelmiş oluyordu. Ve, doğal olarak da, augustusların her birini, iktidarın tümünü kendi ailesi için istemeye yöneltmiş oluyordu. Ve bu karar, savaşın patlamasına, ilerde sözünü edeceğimiz dini nedenlerden çok, katkıda bulundu, ve savaş da, sonunda, 324'de patladı: Licinius Licinianus, Edirne'de, ardından Khrysopolis'te (Üsküdar – ç.n.) yenildi; Constantinus'a teslim olmak zorunda kaldı, ve o da, vaatlerine karşın, daha sonra Genç Licinius Licinianus'a da yapacağı gibi, onu öldürttü.

Böylece, Constantinus, tek imparator olarak kalmış oluyordu. Daha önce, üçüncü oğlu I. Constantius'u sezar yapmıştı: böylece, imparatorluk tahtına veraset yoluyla geçilmesi esasını getirmiş ve aynı zamanda da imparatorluk tahtının bir tek olduğu kuralını yeniden geçerli kılmış oluyordu. Dolayısıyla, dörtlererki sisteminden artık hiçbir şey kalmıyordu.